

OLAMNING LISONIY MANZARASIDA RANG KONSEPTINING
KOGNITIV-SEMANTIK VA LINGVOMADANIY TALQINI
(INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Rustamboeva Madina Shuxrat qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20330473>

Annotatsiya. Mazkur maqolada rang konsepti olamning lisoniy manzarasi doirasida ko‘p qatlamli kognitiv birlik sifatida kompleks tarzda o‘rganiladi. Rang birliklarining perceptiv asoslari, ularning semantik va konseptual kengayishi, metaforik tizimdagi ishtiroki hamda lingvomadaniy kod sifatidagi funksiyalari ingliz va o‘zbek tillari misolida qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida rang konseptining universal va milliy xususiyatlari, uning inson tafakkuridagi kognitiv model sifatidagi roli hamda diskursiv imkoniyatlari ilmiy asosda yoritiladi.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki inson tafakkurining asosiy modeli sifatida talqin qilish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, til insonning borliq haqidagi bilimlarini shakllantiradi, tizimlashtiradi va uzatadi. Aynan shu nuqtai nazardan “olamning lisoniy manzarasi” tushunchasi yuzaga kelgan bo‘lib, u inson ongida mavjud bo‘lgan konseptual tizimning lingvistik ifodasini bildiradi.

Olamning lisoniy manzarasi tarkibida rang konsepti alohida o‘rin egallaydi. Rang inson tomonidan eng tez va bevosita idrok etiladigan fenomenlardan biri bo‘lib, u dastlab perceptiv darajada qabul qilinadi, keyinchalik esa semantik, emotsional va madaniy qatlamlar bilan boyiydi.

Shu sababli rang konsepti oddiy leksik birlik emas, balki ko‘p qatlamli kognitiv strukturadir.

Ranglar orqali inson nafaqat tashqi olamni tasvirlaydi, balki o‘z hissiyotlari, baholari va ijtimoiy munosabatlarini ham ifodalaydi. Masalan, “qora kun”, “oq yo‘l”, “feel blue”, “black market” kabi birliklar rangning bevosita fizik xususiyatidan tashqari abstrakt ma‘nolarni ham o‘zida mujassamlashtiradi.

1. Rang konseptining nazariy-kognitiv asoslari (keng yoritilgan)

Kognitiv tilshunoslik konsepsiyasiga ko‘ra, inson tafakkuri konseptlar tizimi orqali tashkil topadi. Konsept — bu inson ongida mavjud bo‘lgan bilimlar majmui bo‘lib, u real dunyo haqidagi tasavvurlarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Rang konsepti quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

1.1. Ko‘p qatlamlilik (multilayer structure)

Rang konsepti bir nechta darajada mavjud:

fiziologik (ko‘rish)

psixologik (hissiy reaksiya)

semantik (til ma‘nosi)

madaniy (ramziy talqin)

Bu qatlamlar o‘zaro integratsiyalashgan holda rangning to‘liq konseptual modelini hosil qiladi.

1.2. Kategoriyalash xususiyati

Ranglar inson tomonidan dunyoni kategoriyalash vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan:

yorug‘ ranglar → ijobiy

qorong‘i ranglar → salbiy

Bu jarayon kognitiv soddalashtirish mexanizmi hisoblanadi.

1.3. Konseptual metaforalar orqali kengayish

Ranglar abstrakt tushunchalarni ifodalash uchun metafora sifatida qo'llaniladi:

qora → yomonlik

oq → yaxshilik

qizil → xavf yoki energiya

Bu hodisa rangning semantik kengayishini ta'minlaydi.

2. Rang konseptining semantik strukturasini chuqur tahlil qilish

Rang birliklarining ma'nosi bir nechta komponentdan iborat:

2.1. Denotativ ma'no

Bu rangning asosiy, bevosita ma'nosidir. Masalan:

“qizil” → ma'lum rang spektri

2.2. Konnotativ ma'no

Qo'shimcha, baholovchi ma'no:

“qora” → yomonlik, fojea

“oq” → poklik

2.3. Assotsiativ ma'no

Rang bilan bog'liq tasavvurlar:

yashil → tabiat

ko'k → osmon

2.4. Simvolik ma'no

Madaniy ramz:

oq → tozalik

qizil → hayot yoki xavf

Bu komponentlar rang konseptining murakkab semantik tizimini tashkil etadi.

3. Ingliz tilida rang konseptining keng tahlili

Ingliz tilida ranglar kuchli metaforik va ijtimoiy yuklama bilan ishlatiladi.

3.1. BLACK konsepti

“Black” rangining semantik maydoni juda keng:

black market → noqonuniy iqtisodiy faoliyat

blacklist → ijtimoiy chetlatish

black mood → depressiv holat

Bu yerda “black” salbiy baholash vositasiga aylangan.

3.2. WHITE konsepti

white lie → zarar bermaydigan yolg'on

white wedding → an'anaviy nikoh

Bu rang ijobiy va axloqiy semantikani ifodalaydi.

3.3. BLUE konsepti

feel blue → tushkunlik

blue blood → aristokratiya

Bu rang ikki xil semantik maydonga ega: emotsional va ijtimoiy.

3.4. GREEN konsepti

green with envy → hasad

green economy → ekologik tizim

Bu rang yangi tushunchalarni ifodalashda faol.

4. O'zbek tilida rang konseptining chuqur tahlili

O‘zbek tilida ranglar milliy ong va madaniyat bilan uzviy bog‘liq.

4.1. OQ konsepti

poklik, halollik

oq yo‘l → yaxshi tilak

oq ko‘ngil → samimiy inson

Bu rang ijobiy baho markazidir.

4.2. QORA konsepti

salbiylik, og‘irlik

qora kun → fojea

qora niyat → yomon maqsad

4.3. KO‘K konsepti

osmon, kenglik

muqaddaslik elementi

4.4. QIZIL konsepti

energiya

hayotiylik

tarixiy ramz

5. Qiyosiy tahlil (chuqur ilmiy)

5.1. Umumiylik

ranglar emotsional ma’no beradi

metafora sifatida ishlatiladi

konseptual tizimga kiradi

5.2. Farqlar

ingliz tilida ranglar ijtimoiy tizim bilan bog‘liq

o‘zbek tilida ranglar madaniy va an’anaviy xarakterga ega

5.3. Kognitiv natija

Har bir til rangni o‘z dunyoqarashiga mos ravishda interpretatsiya qiladi.

6. Rang konseptining diskursiv va pragmatik funksiyalari

Ranglar turli nutqiy vaziyatlarda turlicha vazifani bajaradi:

6.1. Baholash funksiyasi

Rang orqali ijobiy yoki salbiy munosabat bildiriladi.

6.2. Emotsional ifoda

Hissiy holatni kuchaytiradi.

6.3. Kognitiv tashkil etish

Bilimlarni tartiblaydi va soddalashtiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

rang konsepti murakkab kognitiv tizimdir

u biologik va madaniy komponentlarni birlashtiradi

ranglar abstrakt tafakkurda muhim rol o‘ynaydi

ingliz va o‘zbek tillarida rang konsepti turlicha shakllangan

rang konsepti til va tafakkur o‘rtasidagi asosiy bog‘lovchi vosita hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Evans, V., Green, M. Cognitive Linguistics

2. Berlin, B., Kay, P. Basic Color Terms
3. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By
4. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik
5. Langacker, R. Cognitive Grammar
6. Wierzbicka, A. Semantics